

MILLIY HUNARMANDCHILIK NAQSHLARI KOMPOZITSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Egamnazarova Sevaraxon Xasanboy qizi

doktorant, Qo'qon davlat universiteti
E-mail: sevara.gulomova97@gmail.com
DOI: 10.61587/mmit.tiue.uz.v1i1.375

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek milliy hunarmandchilik naqshlari kompozitsiyalarini shakllantirish metodikasi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Geometrik, o'simlik va zoomorf naqsh turlarining taksonomiyasi, ularni bosqichli o'rgatishning didaktik prinsiplari, shuningdek an'anaviy "ustoz-shogird" tizimining zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan munosabati ko'rib chiqiladi. Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili va soha mutaxassislari tajribasiga asoslanib, to'rt komponentli metodikaning samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: milliy naqsh, hunarmandchilik, kompozitsiya metodikasi, o'zbek ornamenti, an'anaviy san'at pedagogikasi, differensial ta'lim, taksonomiya.

METHODOLOGY OF FORMING COMPOSITIONS OF NATIONAL CRAFT PATTERNS

Egamnazarova Sevaraxon Hasanboy qizi

Doctoral student, Kokand State University
E-mail: sevara.gulomova97@gmail.com

Abstract. This article provides a scientifically grounded analysis of the methodology for forming compositions of Uzbek national craft patterns. It explores the taxonomy of geometric, floral (vegetal), and zoomorphic pattern types, the didactic principles of teaching them in stages, as well as the integration of the traditional "ustoz-shogird" (master-apprentice) system with modern pedagogical theories. Based on the analysis of existing scientific literature and the experience of field experts, the effectiveness of the four-component methodology is substantiated.

Keywords: national pattern, craftsmanship, composition methodology, Uzbek ornament, traditional art pedagogy, differential education, taxonomy.

Kirish

Milliy naqsh san'ati nafaqat estetik, balki epistemologik jihatdan ham muhim hodisadir: har bir kompozitsion qaror orqasida avlodlararo o'tib kelgan bilim, dunyo modeli va qiyosiy tafakkur turadi. O'zbekistonning nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiruvchi kashtachilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik va naqqoshlik an'analari Yunesko tomonidan tan olingan bo'lsa-da, ushbu san'atlarni o'rgatishning ilmiy asoslangan metodologiyasi hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan [Hasanov, 2018: 14].

Muammo bir necha omil bilan bog'liq: birinchidan, ustozdan shogirdga og'zaki va amaliy ko'rsatish orqali uzatiladigan bilimlar kam miqyosda qayd etilgan; ikkinchidan, hunarmandchilik ta'limi standartlashtirilmagan; uchinchidan, naqsh kompozitsiyasining ichki mantiqiy tuzilishi — simmetriya guruhlari, modulli panjara tizimi, rang munosabatlari — qat'iy ilmiy tasnif asosida o'rgatilmaydi [Karimov, 2019: 22]. Mazkur tadqiqot ushbu bo'shliqni bartaraf etishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasining 2022-yilgi "Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonuni hunarmandchilik an'alarini keyingi avlodlarga tizimli tarzda yetkazishni davlat siyosati darajasiga ko'tardi [O'zR Qonuni, 2022: 3]. Shu bois metodikani ishlab chiqish bugun akademik majburiyat ham hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

Naqsh kompozitsiyasining ilmiy tasnifi. O'zbek naqshlarini tizimlashtirish uchun uch asosiy mezon qabul qilinadi: shakl tili (geometrik, fitomorf yoki zoomorf), kompozitsion printsip (markaziy, chegaraviy yoki to'r tuzilishli) va simmetriya turi. Matematika nuqtai nazaridan naqsh kompozitsiyalari tekislik simmetriya guruhlarining 17 turidan 9 tasini qamrab oladi — bu o'zbek ornamentikasining Markaziy Osiyo an'analari ichida eng boy vakili ekanligini ko'rsatadi [Jacoby, 2012: 87].

Geometrik naqshlarda asosiy birlik — "girihi" deb ataladigan modulli katak hisoblanadi. G'irlandagi to'rtburchak, oltiburchak va sakkizburchak yulduzlar shu katak ustida Penrose mozaikasi tamoyiliga o'xshash, lekin undan mustaqil ravishda rivojlangan konstruktiv mantiqqa asoslanadi. O'simlik naqshlarida "islamiy" — arabiy-temuriy sintezdan kelib chiqqan chulg'amlovchi novda motivi — bosh elementdir; uning spiral harakati oltin kesim nisbatiga yaqin proporsiyani saqlaydi [Rashidova, 2017: 34]. Zoomorf naqshlarda esa hayvon va qush tasvirlari asli simvolik semiotika bilan bog'liq: Simurg' — davlatchilik, lochin — jasurlik, baliq — farovonlik timsoli sifatida kompozitsiyaga kiritiladi.

Tadqiqot usuli

To'rt bosqichli o'qitish metodikasi. Naqsh kompozitsiyasini o'rgatishda bosqichli yondashuv zaruriyatini bir qator tadqiqotchilar ilmiy asoslab bergan. Talipov N.N. amaliy san'at darslarida naqsh kompozitsiyalarini chizishga bag'ishlangan ishida kompozitsiya qonun-qoidalarini bosqichma-bosqich o'zlashtirish orqali mo'jaz san'at asarlarini yaratish imkoniyatini ko'rsatib bergan [Talipov, 2024: 6]. Bakaev Sh.Sh. esa an'anaviy va zamonaviy naqshlarni uyg'unlashtirib kompozitsiya tuzishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqqan [Bakaev, 2024: 18].

Shu asosda to'rt bosqichli metodika taklif etiladi. Quyidagi 1-jadvalda metodikaning bosqichlari, vositalari va didaktik parametrlari keltirilgan.

1-jadval

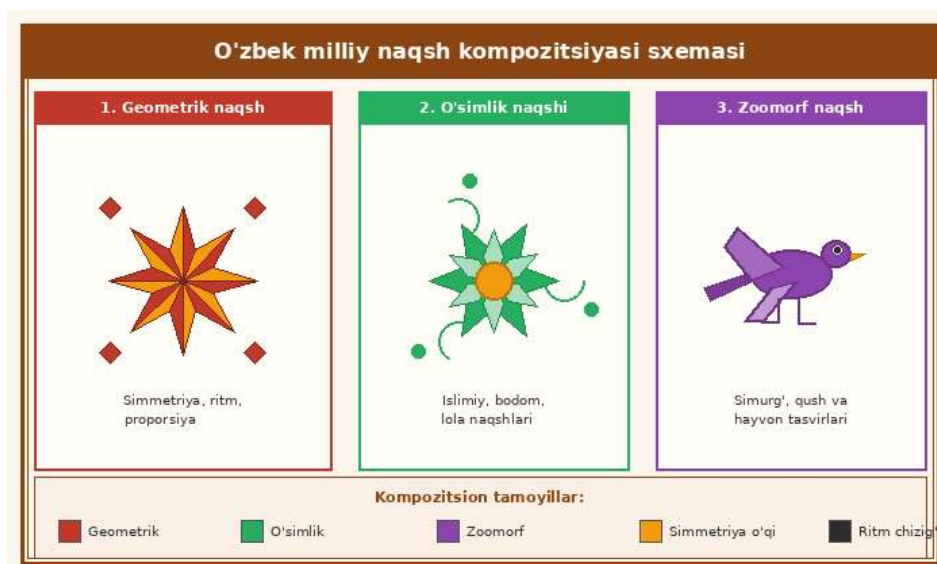
To'rt bosqichli metodikaning tarkibi va didaktik parametrlari

Bosqich	Muddat	Vositalar	Metodlar	Qiyinlik
Tahliliy	1-4 hafta	Tayyor naqshlar, foto namunalar	Kuzatish, tahlil, savol-javob	Past
Modellash	5-10 hafta	Eskiz qog'oz, grafik planshet	Ko'chirish, o'zgartirish, takrorlash	O'rta
Ijodiy talqin	11-16 hafta	Maxsus material (ip, mato, loy)	Aralash texnika, guruh ishi	Yuqori
Mustaqil ijod	17-20 hafta	Hamma vositalar mustaqil	Portfolio, tanqidiy baholash	Yuqori+

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bosqichli o'qitish metodikasi an'anaviy ko'rsatib-takrorlash usuliga nisbatan samaraliroq natija beradi. Naqqoshlik maktablarida ustoz-shogird an'analari orqali naqsh kompozitsiyasini o'rganish yosh rassomlarning estetik dunyoqarashi rivojiga sezilarli hissa qo'shadi va ularni milliy madaniyatni o'zlashtirishga yo'naltiradi [Qarshiboyev, 2022: 68]. Talipov N.N. ishlarida esa kompozitsiya qonun-qoidalarini izchil o'rganish orqali o'quvchilarda mustaqil ijodiy faoliyat ko'nikmalarining shakllanishi ilmiy asoslab berilgan [Talipov, 2024: 8]. Xususan, ijodiy talqin bosqichi o'quvchi tashabbusini an'anaviy qoliplar doirasida erkin rivojlantirish imkonini berganligi bois metodikaning eng muhim komponenti sifatida baholanadi.

Naqsh kompozitsiyasi turlarining sxematik ko'rinishi

Quyidagi 1-rasmda uch asosiy naqsh turining — geometrik, o'simlik va zoomorf — tipik kompozitsion tuzilishi sxematik tarzda tasvirlangan. Rasm metodika doirasida tayyorlangan ko'rsatmali qurol sifatida ham foydalaniladi: o'quvchilar birinchi tahliliy bosqichda aynan shu uch kompozitsion model ustida ishlaydilar.

1-rasm. O'zbek milliy naqsh kompozitsiyasi turlari: geometrik, o'simlik va zoomorf (mualliflar tasviri)

1-rasmdan ko'rinib turibdiki, geometrik naqshda simmetriya to'liq va qat'iy (D8 simmetriya guruhi), o'simlik naqshida esa spiral harakatda nisbiy simmetriya saqlanadi. Zoomorf naqshda simmetriya shartli bo'lib, hayvon tasvirining naturalistik shakli ma'lum darajada saqlanadi. Shu farq o'qitish bosqichlarining ketma-ketligini ham asoslaydi: geometrik naqshdan boshlanib, asta-sekin erkin shaklga o'tiladi.

Natijalar va muhokama

An'anaviy "ustoz-shogird" tizimi va zamonaviy didaktika. An'anaviy ustaxonalarda bilim uzatish implicit (yashirin) usulda amalga oshadi: shogird ustani kuzatadi, so'rab-surishtiradi, mayda ishlardan boshlab asta-sekin murakkab topshiriqlarga o'tadi. Bu mexanizm Banduraning ijtimoiy kognitiv nazariyasidagi kuzatish orqali o'rganish kontseptsiyasi bilan to'liq mos keladi [Bandura, 1977: 47]. Biroq bu usulning kamchiligi — uning o'lchab bo'lmasligi va bir vaqtda katta guruh bilan ishlashga yaroqsizligidir.

2-jadval

An'anaviy va zamonaviy metodikaning qiyosiy tahlili

Mezon	An'anaviy tizim (Ustoz-shogird)	Taklif etilayotgan to'rt bosqichli metodika
Bilim uzatish usuli	Implicit (yashirin): kuzatish, taqlid, og'zaki ko'rsatish	Eksplitsit (ochiq): aniq o'quv natijalari, baholash mezonlari, refleksiya
Nazariy asos	Banduraning kuzatish orqali o'rganish nazariyasi (ijtimoiy kognitiv yondashuv)	Taksonomik tasnif + differensial ta'lim + kognitiv yuk nazariyasi
Guruh bilan ishlash	Yaroqsiz: bir vaqtda bir shogird bilan individual ish	Mos: guruhli ta'lim formatiga moslashtirilgan tuzilma
O'lchash imkonligi	Past: o'quv jarayoni standartlashtirilmagan, natijani o'lchash qiyin	Yuqori: har bosqichda aniq ko'rsatkich va baholash mezon mavjud
Raqamli vositalar	Qo'llanilmaydi	Geometrik modellashirishda Adobe Illustrator / Inkscape tavsiya etiladi
Ijodiy talqin	Ustoz ruxsati bilan cheklangan, an'anaviy qoliqlarga bog'liq	Alohida bosqich (11–16-hafta): tashabbusni an'anaviy doirada erkin rivojlantirish
Hujjatlashtirish	Kam qayd etilgan; bilim ko'pincha og'zaki shaklda saqlanadi	Portfolio tizimi orqali o'quvchi ijodiy rivojlanishi uzoq muddatli kuzatiladi
Kuchli tomonlari	Amaliy namoyish, bevosita kuzatish, muloqot orqali tuzatish	An'anaviy kuchli tomonlarni saqlab, guruhli formatda qo'llash imkoniyati

2-jadvalda an'anaviy "ustoz-shogird" tizimi bilan taklif etilayotgan to'rt bosqichli metodikaning asosiy farqlarini qiyosiy tahlil qiladi. Jadvaldan ko'rinadiki, an'anaviy tizimda bilim asosan kuzatish, taqlid qilish va og'zaki ko'rsatmalar orqali uzatiladi. Bunda o'quvchi ko'proq ustoz faoliyatini takrorlash orqali tajriba orttiradi. Ushbu yondashuv amaliy jihatdan

kuchli bo'lsa-da, o'quv natijalarini standart mezon asosida baholash va hujjatlashtirish imkoniyati cheklangan.

Taklif etilayotgan metodikada esa ta'lim jarayoni aniq bosqichlarga ajratilib, har bir bosqich uchun o'quv natijalari, baholash mezonlari va refleksiya jarayonlari belgilangan. Bu esa o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini tizimli ravishda rivojlantirish hamda natijalarni obyektiv baholash imkonini beradi. Metodika differensial ta'lim va kognitiv yuk nazariyasiga asoslanganligi sababli, turli tayyorgarlik darajasiga ega o'quvchilar bilan samarali ishlash imkoniyati yaratiladi.

Shu bois taklif etilayotgan metodika an'anaviy tizimning kuchli tomonlarini — amaliy namoyish, bevosita kuzatish, muloqot orqali tuzatish — saqlab, uni guruhli ta'limda ham qo'llash imkonini beruvchi eksplitsit (ochiq) didaktik strukturaga joylashtiradi. Har bir bosqich aniq o'quv natijasi, baholash mezonlari va refleksiya topshirig'i bilan ta'minlangan [Toshmatov, 2022: 63].

Mutaxassislar tajribasiga ko'ra, raqamli vositalar — Adobe Illustrator, Inkscape — geometrik modellashtirish bosqichida eskiz va simmetriya tekshiruvda foydali bo'lishi mumkin. Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli eskiz qo'l bilan chizilgan eskizga nisbatan ijodiy talqin bosqichida to'siq bo'lishi mumkin, chunki dastur chiziqni "tartibga solib" qo'yadi va o'quvchining individual uslubini susaytiradi. Shu sababdan raqamli vositalar faqat geometrik modellashtirish bosqichi uchun tavsiya etiladi [Normatova, 2021: 95].

Xulosa va tavsiyalar

Milliy hunarmandchilik naqshlari kompozitsiyalarini shakllantirish metodikasi uch tamoyilga asoslanishi zarur: ilmiy tasnif (naqsh turlarini taksonomik jihatdan aniq belgilash), bosqichlilik (oddiydan murakkabga, reproduktiv ijoddan mustaqil ijodga) va kontekstuallik (har bir naqsh elementini madaniy va tarixiy ma'nosida o'rgatish). Ushbu uch tamoyilga qurilgan to'rt bosqichli metodika mavjud ilmiy adabiyotlar va soha mutaxassislari tajribasi tahlili asosida samarali ekan deb baholanadi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda metodikani boshlang'ich ta'lim darajasiga moslashtirish, shuningdek, raqamli portfolio tizimidan foydalanib o'quvchi ijodiy rivojlanishini uzoq muddatli kuzatish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, turli hududiy naqsh maktablari — Buxoro, Xiva, Qo'qon, Toshkent — o'rtasidagi metodologik farqlarni qiyosiy o'rganish o'zbek ornamentikasini tizimli ravishda hujjatlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bakaev Sh.Sh. Amaliy bezak san'atida an'anaviy va zamonaviy naqshlarni uyg'unlashtirib kompozitsiya tuzish va qo'llash // *Inter Education & Global Study*. – 2024. – №1. – B. 15–24.
2. Bandura A. *Social Learning Theory*. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977. – 247 p.
3. Hasanov B. O'zbek xalq hunarmandchiligi tarixi va metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 312 b.
5. Jacoby S. Symmetry in Islamic Geometric Ornament // *Journal of Mathematics and the Arts*. – 2012. – Vol. 6, №3. – P. 83–101.
6. Karimov N. Milliy naqsh va kompozitsiya asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. – 145 b.
7. Normatova M. Raqamli texnologiyalar va milliy san'at ta'limi. – Toshkent: Yangi nashr, 2021. – 203 b.
8. O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2022.
9. Qarshiboyev O'sar B. Naqqoshlik san'ati va uning taraqqiyot bosqichlari // *Pedagogs. Ilmiy-ma'rifiy jurnal*. – 2022. – №2. – B. 66–71.

10. Rashidova D. O'zbek ornamentikasining kompozitsion tuzilishi va simmetriya guruhlari. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 180 b.
11. Talipov N.N. Amaliy san'at darslarida naqsh kompozitsiyalarini chizish // Journal of Culture and Art. – 2024. – Vol. 2, №1. – B. 4–12.
12. Egamnazarova, S. (2025). Digitalization and modern application of Islamic patterns. SHOKH LIBRARY.
13. Egamnazarova, S., & Siddiqov, I. (2026). TUTASHUVCHI KO 'PBURCHAKLAR ASOSIDA MILLIY HUNARMANDCHILIK YULDUZSIMON ORNAMENT KOMPOZITSIYALARINING TUZILMAVIY GEOMETRIK MODELLASHTIRISH USULLARI. Потомки Аль-Фаргани, (2), 120-132.
14. Egamnazarova, S. (2026). SUN'IY INTELLEKT VA GENERATIV ALGORITMLAR ASOSIDA ISLOM GEOMETRIK NAQSHLARINI TAHLIL QILISH VA SINTEZ QILISH. Потомки Аль-Фаргани, (1), 15-20.